

УДК 323.17(=112.2)«19»

Трегуб О. І.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІЇ У СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Розглянуто підходи до визначення поняття «нація» та ключових критеріїв ідентифікації націй. З'ясовано, наскільки німецька нація на сучасному етапі її становлення відповідає цим критеріям.

Питання формування німецької нації завжди було актуальним як для регіональної, так і для світової політики. Проблема вирішення німецького питання - самовизначення німців, подолання вікової роздробленості та формування єдиної німецької держави з чітко визначеними кордонами, в межах яких закріпився би мовний та культурний простір німців, - залишається чи не найболючішою не лише для самих німців, а й для всієї Європи.

Розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане з визначенням нації. Хоча дане поняття у сучасному його розумінні широко застосовується лише з XVIII століття, його етимологію пов'язують з античними часами. Саме слово «нація» походить від латинського *natio*, що означає народ, рід, народження, походження, націю [6: 53]. У середньовічних європейських університетах слово *nationes* вживали як спільну назву для груп студентів, що походять з одних і тих самих

земель. З XVII століття слово «нація» використовують для позначення жителів певної країни, незалежно від їхнього етнічного походження.

Починаючи з XVIII століття, кожен науковець, що займався даною проблематикою, використовував власне визначення поняття «нація». Через це за три з лишком століття накопичився значний масив визначень поняття «нація». Зосередимо увагу на найбільш змістовних, на наш погляд, дефініціях. Як зазначають Джон Гатчінсон та Ентоні Д. Сміт, «існують три класичні визначення нації, що належать Ернесту Ренану, Йосипу Сталіну та Максу Веберу» [12: 15]. Французький історик, філолог та філософ Е. Ренан визначає націю як «велику солідарність, утворену почуттям жертв, які вже принесено й які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає минулого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним фактором: це ясно висвітлене бажання продовжувати спільне життя. Існування нації – це щоденний плебісцит» [10: 262]. Для М. Вебера найпершою ознакою нації є те, що «певні групи людей вважають одні одних здатними на специфічне почуття солідарності» [75: 22]. Це «специфічне» почуття солідарності проявляється у спільності мови, культури, свідомості, звичаїв, релігії та політичних цілей. Тобто нація – це спільнота, що прагне утворити власну державу. Карл Дойч визначає народ та націю через ідею комунікації. Народ для нього – «велика група осіб, об'єднаних наявністю взаємодоповнювальних звичок та засобів комунікації», а нація – народ, що має державу [5: 317-332].

Із зазначених визначень можна вивести наступні критерії, наявність яких засвідчує існування нації:

- 1) спільна мова та культура;
- 2) спільна національна пам'ять та історія;
- 3) солідарність;
- 4) національна держава та спільна чітко визначена територія.

Наскільки ж відповідає німецька нація визначеним критеріям «нації»?

Спільна мова та культура. Як зазначає Роджерс Брубейкер: «німецьке розуміння нації народоцентричне. Оскільки національне почуття з'являється ще до появи національної держави, німецька ідея нації у своїх витоках не є ані політичною, ані пов'язаною з абстрактною ідеєю громадянства. Цю дополітичну німецьку націю – націю, що тільки прагне стати державою, – розуміли не як носія певних політичних цінностей, а як культурно-органічну, мовну або расову спільноту, тобто як самодостатню самобутню Volksgemeinschaft (народність). Це розуміння

нації є етнокультурним, а не політичним» [2:311]. Серед чинників, що витворили спільну німецьку культуру, можна виокремити три найважливіші. По-перше, – романтичний націоналізм, що культивував інтерес до вивчення німецької історії та мови. Цей чинник яскраво проявив себе на початку XIX століття у розвитку жанрів історичного роману та балади. Провідним теоретиком романтичного націоналізму був Й. Г. Гердер, що писав про важливість духу конкретного народу. Німецький романтичний націоналізм був стимульований зовні, став реакцією на французьке панування в Європі та наполеонівські завоювання. На хвилі національного піднесення під час рейнської кризи 1840 року виникли такі пісні, як «Варта на Рейні» і «Пісня німців» Августа Генріха Гофмана фон Фалерслебена та «Не буде ваш ніколи німецький вільний Рейн» Ніколаса Бекера, що за короткий час здобули в Німеччині величезну популярність. Також французька політика щодо Рейну спонукала появу цілої низки літературних творів про Кельнський собор та рух за його добудову [/: 280]. Типовим прикладом зацікавленості у німецькій культурі був публіцист І. Геррес. Якобінець, народжений у долині Рейну, франкофіл, чиї ідейні настанови були зруйновані французькою агресією, І. Геррес став захопленим дослідником німецької середньовічної літератури, закликав до національного визволення та об'єднання Німеччини [3: 43].

По-друге, важливий внесок у формування спільної німецької культури зробила плеяда видатних діячів філософії, літератури, мистецтва. Серед них варто згадати Г.-В.-Ф. Гегеля, І. Канта, Ф. Шеллінга, Л. Фейєрбаха, Й. В. Гете, Г. Гейне, І. С. Баха та багатьох інших творців світового рівня, що належать до німецької національної культури.

По-третє, на особливу увагу заслуговує Мартін Лютер – батько Реформації та протестантської етики. Як зазначає М. Вебер у своїй праці «Протестантська етика та дух капіталізму», завдяки протестантській релігії конкретна професія кожної людини стає для неї безпосереднім виявом божественної волі, заповітом господнім виконувати свій обов'язок саме в тому конкретному становищі, яке людина займає з волі провидіння. Протестантизм став для німців джерелом раціонального стилю життя, господарювання та виробництва, виховав у них педантичність та працелюбність.

Спільна національна пам'ять та історія. Щодо другого іфитерію творення нації – спільної національної пам'яті та історії – то вони формувалися в Німеччині значно пізніше, ніж у інших

державих Західної Європи. Лише з 1871 року, коли канцлер Бісмарк об'єднав Німеччину, держава розпочала відлік своєї цілісної історії. Так само як і інтерес до німецької мови і культури, «воля до єдності була значною мірою стимульована ззовні, а становлення сучасної нації-держави в Німеччині було свого роду відповіддю Пруссії та інших німецьких політичних утворень на виклики Великої французької революції, на наполеонівські нашествия та пригнічення, на чуже панування» [3: 41]. Показовим є той факт, що ще напередодні війни 1866 року, що призвела до об'єднання Німеччини та формування єдиної німецької нації, Бісмарк не визнавав факту існування німецького народу. «Не існує взагалі ніякого німецького народу, - писав він у 1865 році. - Наша політика полягає в розчиненні Німеччини в Пруссії і, отже, в перетворенні Пруссії на Німеччину» [9: 468]. Зокрема, наміри Бісмарка виявились у так званому «культуркампф» - боротьбі за культуру, що полягала у наступі на католицькі організації, поширенні політики опресачення населення, наступі на права національних меншин та посиленні національного гноблення поляків, французів, датчан. Проте не варто й применшувати внесок, який зробив Бісмарк у формування спільної німецької пам'яті та історії.

Поряд з героїчними спогадами про війни Пруссії за об'єднання Німеччини, історична пам'ять німців переобтяжена й спільним соромом за нацистські злочини в ХХ столітті. Як зазначає Е. Ренан: «спільні терпіння єднають більше, ніж спільні радощі. В національних споминах смуток має більше значення, ніж тріумф: смуток накладає обов'язки, смуток спонукає до спільних зусиль» [70: 262]. Спільний історичний сором та відповідальність витворили міцну негативну ідентичність, що об'єднала німців сильніше, ніж спільна слава. У повоєнні роки національна пам'ять німців поповнилася гордістю за об'єднання Європи, за «німецьке диво» - швидке економічне відновлення держави, натхненником та організатором якого був міністр народного господарства ФРН Людвіг Ерхард. Отже, за останні десятиліття у німців викристалізувалася міцна національна ідентичність.

Солідарність. У контексті цієї статті солідарність розглядаємо у дусі Е. Ренана як бажання нації жити разом. Регіональна солідарність чітко виявляється у німецькому федералізмі. Проте, хоча кожна з шістнадцяти земель зберігає певну культурну, релігійну, політичну, економічну автономію, у федеральній конституції прописані принцип і механізм подолання економічних диспропорцій між федерацією та землями

(вертикальне фінансове вирівнювання) і між самими землями (горизонтальне фінансове вирівнювання) [4: 161]. Завдяки цьому принципу забезпечується більш-менш рівномірний рівень життя на території всієї держави, а також передбачається фінансова допомога більш заможних земель менш заможним. З падінням берлінського муру та возз'єднанням Німеччини у 1989 році перед державою постала низка важливих економічних та соціальних питань, що потребували негайного вирішення. Як зазначає Хайнц Коллабіс, після того, як минула національна ейфорія та зникли ілюзії, пов'язані з гаслом «Ми - єдиний народ», настали суворі будні подолання економічного занепаду Східної Німеччини; держава об'єдналась, проте нація - розкололась [8: 98]. Об'єднання Німеччини поставило німецьку солідарність перед важкими випробуваннями на міцність.

Іншим важливим компонентом німецької солідарності є несприйняття свого нацистського минулого та прихильність до ідеї європейського об'єднання. Німецьке державне керівництво, зокрема колишній канцлер Гельмут Коль, докладають усіх зусиль, аби переконати Європу в неможливості повернення до гегемонії Німеччини на континенті. Зокрема, Німеччина виступає найбільшим наповнювачем бюджету ЄС та донором спільних програм Співтовариства. Понад те, заперечення голокосту та використання фашистської символіки у державі веде до кримінальної відповідальності, а нещодавно Німеччина виступила з ініціативою поширити дію цього закону на увесь Європейський Союз. У ФРН спостерігається негативне ставлення до націоналізму як до державної ідеології, однак має місце побутовий націоналізм щодо етнічних меншин, зокрема, турків і курдів, безперечно пов'язаний як з етнокультурним розумінням німецької нації, так і з інститутом громадянства, що ґрунтується на принципі *jus sanguinis* (право крові). В останні роки побутовий націоналізм набув ознак екоправового расизму, що перестав бути привілеєм виключно «правих». Наприклад, у новій програмі ХСС расизм і екологія злилися в єдине ціле: «Той, хто бажає перетворити нашу і без того густозаселену батьківщину в країну, що приймає переселенців, відмовляється від обмеження експлуатації довкілля як мети екологічної політики». Подібні міркування висловлює і член СДПН Ф. Артманн, який вимагає заборонити еміграцію на тій підставі, що Німеччина є одним із найбільш густонаселених районів світу, а потік іноземців у державу непомірно збільшує екологічне навантаження [7: 163]. Іншою невід'ємною складовою

німецької солідарності є законослухняність, а також лояльність та повага до державних інститутів.

Національна держава та спільна чітко визначена територія. Національна держава з чітко визначеними кордонами - це вже не мрія, а реальність для німців. Західні кордони Німеччини були визначені після Другої світової війни, а болюче східне питання вдалося розв'язати з падінням берлінського муру. Незважаючи на об'єднання Німеччини, територіальний чинник відіграє велику важливу роль у функціонуванні держави. По-перше, варто згадати про поділ держави на захід та схід з умовною межею по річці Ельбі. Традиційно вважається, що на захід від Ельби розташовані економічно розвинені території, зокрема рейнсько-вестфальсько-саарський район важкої промисловості. Східні ж області зайняті переважно аграрним господарством. Ще один розподіл на захід та схід пов'язаний із поділом Німеччини на ФРН та НДР після Другої світової війни.

По-друге, в Німеччині чітко виявляється поділ на південь та північ, що проходить по «лінії Майна». Відмінності між північчю та півднем яскраво прослідковуються у німецьких діалектах (верхньонімецькому та нижньонімецькому), у релігійній приналежності (північна частина Німеччини переважно протестантська, а південна - католицька), а також у розміщенні освітніх закладів

(на півдні Німеччини існує потужна мережа університетів та науково-дослідних центрів, натомість найстаріший університет півночі - Геттінгенський - було засновано лише у 1773 році).

По-третє, сильним у Німеччині залишається регіоналізм, патріотичне ставлення до «малої батьківщини». Цьому потужно сприяла традиційна роздробленість держави. В останні роки значну увагу німці приділяють вивченню місцевих діалектів, аби убезпечитися від втрати ідентичності як на національному рівні, так і в масштабах Європейського Союзу [3: 49]. У лінгвістичній площині німці навіть розрізняють два поняття *Mutterland* - «спільна батьківщина всіх німців» та *Heimat* - «мала батьківщина».

Загалом на даному етапі свого розвитку німецька нація є повністю сформованою та відповідає визначеним критеріям «нації». Проте в подальшому, можливо, навіть таку етнічноцентричну націю не омине процес «змішання націй» та перетворення їх на єдину європейську націю. Хоча, як зазначає Е. Ренан, «це не є законом теперішнього століття. Тепер існування націй - це добре, навіть потрібне. Існування їх - гарантія свободи, яка зникла б, коли б світ мав тільки один закон, тільки одного пана» [10: 262]. Тому прагнення Німеччини поглибити євроінтеграцію, але при цьому зберегти свою національну ідентичність є цілком зрозумілим і виправданим.

1. *Альтер П.* Нація: проблема визначення // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий.- К.: Смолоскип, 2006.- 684 с
2. *Брубейкер Р.* Громадянська та етнічна нації у Франції та Німеччині // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий.- К.: Смолоскип, 2006.- 684 с
3. *Бусыгина И. М.* О состоянии немецкой нации. Территориальный фактор в национальном самосознании немцев // Полис- 1999.- № 4.- С. 40-49.
4. *Васильев В. И.* Некоторые аспекты современной дискуссии о германском федерализме // Полис- 2000.- № 1.- С. 161-168.
5. *Дойч К.* Народ, нації та комунікація // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий.- К.: Смолоскип, 2006.- 684 с.
6. Етимологічний словник української мови. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні.- К.: Наукова думка, 2004.- Т. 4.- 653 с
7. *Июкисало И.* Концептуальные основы немецкого «эко-правого» радикализма // Полис- 2002.- № 1.- 160—169 с
8. *Каллабис Х.* Германия: единое отечество - расколотаая нация // Полис- 1991.- № 5.
9. *Нарочицький О. Л.* Нова історія.- К.: Вища школа, 1975.- Ч. 1.- 667 с.
10. *Ренан Е.* Що таке нація? // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий.- К.: Смолоскип, 2006.- 684 с
11. *Сетон-Вотсон Г.* Старі й нові нації // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий.- К.: Смолоскип, 2006.- 684 с
12. *Hutchinson J., Smith A. D.* Nationalism.- Oxford, New York: Oxford University Press, 1994.- 378 p.
13. *Weber M.* The Nation // Nationalism / Edited by John Hutchinson, Anthony D. Smith.- Oxford, New York: Oxford University Press, 1994.- 378 p.

O. Tregub

THE MAIN ASPECTS OF NATION FORMATION IN CONTEMPORARY GERMANY

This article describes the main aspects of such notion as «nation» and gives the key criteria of identification. As well the article deals with the problem of contemporary German nation formation.